

Hülâgüler Devleti'nin Zayıflaması Ve Yıkılışı Devrinde Şirvan'ın Durumu

Yaşar Bedirhan¹

Özet

Malum olduğu üzere, Şirvan ülkesi toprakları çok önemli iktisadi, stratejik ve ekonomik değere sahiptir. Aynı zamanda bu ülke toprakları Hülâgüler Devleti'nin kuzeyinde Altın Orda Devleti'nin sınırlarında yer alıyordu. Buna göre de Şirvan toprakları iki Moğol devletinin işgal için devam eden saldırı savaşlarının arenası haline gelmişti. Hülâgüler Devletine ait topraklar Çobani Emirleri'nin eline geçtiğinde Şirvan vilayeti, Emir Çoban'ın oğlu Şeyh Mahmud'un kontrolündeydi. Sultan Ebu Said Çobani emirliğinin ileri gelenlerini ortadan kaldırdıktan sonra 1328 yılında ülkesini kendine sadık emirleri arasında pay etti. Kaynaklarda Şirvan ayanlarının feodaller arası mücadelelerde katılımı hakkında özel olarak bilgiler verilmese de şunu söylemek gerekir ki, Şirvan daima mücadelelerin merkezi haline gelmiş, Azerbaycan halkının özgürlük uğrunda mücadelelerinin temellerini oluşturmuş ve neticede XIV. asrın ilk yarısında neredeyse bağımsız bir devlet gibi faaliyet göstermiştir.

Giriş

Şirvan, Kür'ün kuzeyinde Hazar denizinin batı kıyısı üzerinde yer alan bir ülke olup, aslında eski Albania'nın veya orta çağın ilk devresinde Arran'ın bir kısmını teşkil ediyordu.² Şirvan'a bağlı merkez vilayet olan ve bölgenin ikinci önemli şehri olan Şamahı ise, İslamiyet devrinde kurulmuş ve bu ismi de Halife Harun el-Reşid'in çağdaşı olan Sa'id b. Sâlim el-Bahili'nin İrminiyye valiliği sırasında Şirvan Emiri olan eş-Şemmah b. Şüca'a nisbetle almıştır.³ Şirvanşah'ın ülkesi olarak Şirvan, Kür'den Derbend'e kadar uzanan

1 Prof. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ORCID: 0000-0002-3581-0682

2 W. Barthold, "Şirvan", *İA*, C. XI, Eskişehir 1997, s. 571.

3 2el-Belazuri, *Fütuhul-Büldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, s. 301; *Hudud al-alam*, Translated and Explained by V. Minorsky, Cambridge 1982, s. 404.

araziyi içine alıyordu; Şirvan ülkesi için bu hudutlar, Moğollar devrinde verilmiştir. Merkez şehir olan Şamahı, önemini o zaman sonradan da olduğu gibi bir üretim ve ticaret merkezi oluşuna borçluydu.⁴ Şirvanlın orta çağdaki diğer önemli yerleşim yerleri ise Bakü ve Şâbiran/Şabran⁵ şehirleri idi.⁶ Bunların yanında Hazar denizinin batı sahilinde yer alan Derbend şehrini de sayabiliriz.⁷ Bu şehir Yakut ve İbn'l-Esir ile muhayyer kaynaklarda çok defa Şirvan Derbend'i olarak anılıyor ve IV/X. asırdan beri şehrin Şirvanşah emirliğine ait olduğu tahmin ediliyor.⁸ Özetle Güney Kafkasya'nın Şirvan mıntıkası ile bazen Arran (Gence ve Karabağ) ve Derbend Şirvanşahlar ismiyle bilinen sülalenin elinde bulunuyordu.⁹ Şirvanşah muhtemelen İslam öncesi devirden beri Şirvan hükümdarlarının unvanı olarak kullanılmıştır. Daha sonra bu unvan, Arap vali Yezid b. Mezyed el-Şeybani'nin soyundan gelenler tarafından kullanılmıştır.¹⁰

Şirvan'ın Moğollar tarafından itaat altına alınmasından sonra, Kafkasların bu bölgesi bazen İlhanlılar, bazen de Altın Ordu Devleti'nin bir kısmını teşkil etti. Ancak İlhanlıların halefleri idaresinde, Şirvanşah Keykubad ve oğlu Kavus yeniden bağımsız hükümdarlar olarak ortaya çıktılar; fakat Kavus, kısa zamanda Celayirler'e tabi olmak mecburiyetinde kaldı ve 774/1372-1373'de de öldü.¹¹ Altın Ordu hükümdarı Toktamış Tebriz üzerine gerçekleştirmiş olduğu seferlerde Derbend'den ve Celayirli'lerin vassalı İbrahim'in (1382-1417) yönetimi altındaki Şirvan bölgesini geçiş yolu olarak kullanmıştı.¹² Şirvanşahlar, İlhanlılar zamanında olduğu gibi Timurlu ve Ak-Koyunlular zamanında da, yerli melikler sıfatıyla varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹³

Şirvanşah Kavus'un Çobanilerle Mücadeleleri

Şirvan'ın yerli feodal beyleri, Azerbaycan'ın yerli ayanlarının şahsında, asırlar boyu kendi özgürlüğü ve bağımsızlığı için mücadeleler yapmış,

4 Hamdullah-ı Müstevfi, *Nüzbetü'l-Kulüb*, yay. G. L. Strange, London 1915, s. 92; W. Barthold, "Şirvan", s.571-72.

5 Şabran, Kafkasya'nın güneydoğusunun kuzey hattı üzerindedir. Arapça yazılmış olan Derbend tarihinde ise Şirvan'ın ilk hakimlerinin Şabran'a gömüldükleri belirtilmiştir. Bkz. *Hudud al-Alam*, s. 404.

6 Kâzım Paydaş, "Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25 (40), ss.113-140.

7 W. Barthold, "Derbend", *İA*, C. III, s. 532.

8 Barthold, "Derbend", s. 536.

9 A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 369.

10 W. Barthold, "Şirvanşah", *İA*, c. XI, s. 573.

11 Barthold, "Şirvanşah", s. 575.

12 A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara 1992, s. 154.

13 Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 369.

Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesinin desteği olmuşlardır. Bu mücadelelerin en parlak dönemleri XIV. Asrın ortalarında, Azerbaycan'da dahili vaziyetin gerçekten çok gergin olduğu bir zamanda meydana geldi.

Şirvanşahlar XIV. Asrın başlarından itibaren, Hülâgüler Devleti'nin zayıflamaya başladığı dönemden itibaren iktisaden güçlenmeye başlamış, buna muktedir olduktan sonra ise kendi bağımsızlığı uğrunda mücadelelere başlamışlardır. Onların mücadeleleri 1338. yılından itibaren başlayıp, Şirvan'ın bağımsız devlet olarak faaliyet göstermesine kadar devam etmiştir.

Şirvanşahlar'ın bağımsızlık yolundaki başarıları, Moğollar devrinde yerel-yerleşik ve göçebe feodal sınıfları arasında var olan mücadelelerin sonunda yerleşik feodal sınıfının lehine sonuçlandığını, Azerbaycan'da göçebelik geleneklerinin yerleşik ekonomiye tabi olduğunu gösterir.

Şirvan vilayeti XIV. Asrın ilk yarısında tam bağımsız bir devlet gibi hareket ediyordu. İlk dönem kaynaklarında bu zamanda Şirvanşahlar'ın Çobanilere tabi olması konusunda hiçbir malumat bulunmamaktadır. Burada yalnız Şirvanşahlar'ın uzun süre Çobanilerin hâkimiyeti altına girmedikleri ve onlarla mücadele ettiklerinden bahsedilmektedir. Bu konuda Ebu Bekir el- Kutbi el-Ahârî'nin "*Tarih-i Şeyh Üveys*"¹⁴ adlı eseri dikkatleri daha çok çekmektedir. Bu eserde, o dönem başka kaynaklarında Şirvan hakkında verilen bilgilerle birlikte, tarih bilimi için bir takım yeni ve önemli bilgiler de bulunmaktadır. Bu eserden elde edilen bilgiler farklı zamanlarda Şirvan'a tayin olunmuş yöneticileri, Şirvanşahlarla Çobaniler arasındaki münasebetleri, Şirvanşah Kavus'un Azerbaycan'ın Çobanilerin zulmünden kurtarmak için yaptığı mücadeleler ve O'nun Altın Orda Devleti ile münasebetleri hakkında oldukça önemli bilgiler yer almaktadır.

Malum olduğu üzere, Şirvan ülkesi toprakları çok önemli iktisadi, stratejik ve ekonomik değere sahiptir. Aynı zamanda bu ülke toprakları Hülâgüler Devleti'nin kuzeyinde Altın Orda Devleti'nin sınırlarında yer alıyordu. Buna göre de Şirvan toprakları iki Moğol devletinin işgal için devam eden saldırı savaşlarının arenası haline gelmişti.¹⁵ Öyle ki, Şirvan, özellikle Derbend şehri hakkında kaynaklarda olan esas bilgiler Hülâgüler ile Altın Orda hanları arasında meydana gelen savaşlarla ilgilidir.¹⁶

14 Ebu Bekr Kutbi Eherî, *Tevarih-i Şeyh Üveys*, (neşr. İrac Afşar), İntişarat-ı Sutude, Tahran 1389 h.ş.

15 Cafer İbrahimov, *Şirvanşahlar Tarihine Dair*, Bakı 1958, s.67.

16 Önder Güler, "Osmanlı Öncesinde Altın Orda Devleti Dış İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 37 (37), 99-111.

el-Ömerî, Azerbaycan, Arran ve Tebriz toprakları konusunda Altın Orda Devleti ile İlhanlı Devleti arasındaki çatışmaları kronolojik olarak aktarmaktadır. Müellif mezkûr bölgelerin “*Hülâgu Han ile Berke Han zamanından itibaren çatışmalara sebep olduğunu; bu çatışmaların Abaka Han ve Gazan Han döneminde de devam ettiğini*” zikretmektedir. Aynı şekilde “*Özbek Han'ın da tahta geçmesiyle aynı talepleri sürekli yenilediğini ve söz konusu şehirler üzerinde hak iddia ettiğini*” belirtmektedir.¹⁷

Sultan Ebu Said'in saltanatının ilk yıllarında (1318) Altın Orda Hükümdarı Özbek Han Azerbaycan'a saldırdı.¹⁸ Bu dönemde Derbend şehri Hülâgüler Devleti ile Altın Orda Devleti arasında sınır şehri idi.¹⁹ Sultan Ebu Said Derbend'in savunmasını Buzengi adlı emirine havale etmişti. Bu esnada Özbek Han'ın Kincatur komutasında gönderdiği öncü birliğinin Deşt-i Hazar'dan geçerek Derbent'e ulaştığı haberi geldi.²⁰ Daha önce Ebu Said tarafından tedbir amaçlı birkaç birlik o taraflara gönderilmişti. Ancak bu birlikler Altın Orda öncü birliğine karşı koyamayacaklarını anlayınca Sultan Ebu Said'in ordugahına doğru yöneldiler. Ardından düşman kuvvetlerinin kalabalık ve mücehhez bir orduyla üzerlerine geldiği haberi ulaştı. Bu sırada Ebu Said Han ordusunu dağıtmıştı. Bu sebepten yanında faraş (hizmetkâr-uşak), harbende (eşekçi), deveci ve diğerlerinden oluşan bin kişiden fazla süvarisi bulunmamaktaydı. Bununla birlikte Sultan Ebu Said, yanındaki askerlerle Kür Nehri kıyısına geldi. Sultan burada ordusunun sayısını çok gösterip düşman askerlerini yanıltmak için kıyı boyunca her bir askerin aralıklarla bir çadır kurmasını emretti. Ancak düşman ordusu kalabalık bir şekilde gelerek nehrin diğer tarafında bulunan her ne varsa hepsini yağmaladı.²¹ Dönemin kaynakları Altın Orda askerlerinin hücumu sırasında Derbend'in savunmasında görevli olan Emir Taramtaz'ın Özbek Han'a

17 Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 125.

18 Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Ebibekir Şebankâreî, *Mecma'u'l-Ensâb, (Hânedanlar Târîhi)*, (çev. Fahri Unan), TTK. Yayınları, Ankara 2021, s. 238; Ebu Bekr Kutbî Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, (neşr. İrac Afşar), İntişarat-ı Sutude, Tahran 1389 h.ş., s. 208.A. Özturhan, "Özbek Han Dönemi Altın Orda-İlhanlı Devletleri Münasebetleri". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5 (2022) : ss.430-439.

19 Şihabeddin Abdullâh b. Lütfullah b. Abdülreşid el-Havfi el-Med'u Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, (neşr. Hânâbâhân Beyânî), Şirket-i Tezamüni-i İlmî, Tahran 1317 h.ş., s. 84-85; Mîr Muhammed b. Seyyid Burhanüddin Hândşâh Mîrhvând, *Ravzatü's-Safâ fî sıretü'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-bulefâ*, (neşr. Cemşid Kiyanfer), İntişarat-ı Esatir, Tahran 1380 h.ş., C. V, s. 4333.

20 Mîrhvând, *Ravzatü's-Safâ*, C. V, s. 4334.

21 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, s. 208-209; Gıyâsüddin b. Hüsamüddin Hvâdemîr, *Tarih-i Habîbü's-Siyer fî Abbar-ı Efrad-ı Beşer*, C. III, (neşr. Celaleddin Humayi), İntişarat-ı Kitabhane-i Hayyam, Tahran 1333 h.ş., s. 206.

bilgi verdiği bildirilmektedir.²² Taramtaç büyük ihtimalle, esir düşmüş ya da Özbek Han'ın tarafına geçmiş ve Kür çayının kuzeyine yerleşen Pîr Hüseyin mezarında Emir Çoban hakkında ona bilgiler vermiştir. Kaynakların Emir Taramtaç'ı Derbend'in savunucusu gibi göstermeleri öyle anlaşılıyor ki, Ebu Said Han hücumundan önce Emir Buzengi'yi görevinden azledip yerine Emir Taramtaç'ı getirmişti.

Hülâgüler Devletine ait topraklar Çobani Emirleri'nin eline geçtiğinde Şirvan vilayeti, Emir Çoban'ın oğlu Şeyh Mahmud'un kontrolündeydi. Budak Münşi-yi Kazvinî 1324. yılı olaylarını anlatırken diyor ki, “*Emir Çoban'ın diğer oğlu Şeyh Mahmud Gürcistan topraklarıyla birlikte Şirvan ve Şeki vilayetlerinin de hâkimiyetini elinde bulunduruyordu.*”²³

Sultan Ebu Said Çobani emirliğinin ileri gelenlerini ortadan kaldırdıktan sonra 1328 yılında ülkesini kendine sadık emirleri arasında pay etti. Ebu Bekir el-Kutbi el-Eherî'nin yazdığına göre Derbend arazisi (dolayısıyla da Şirvan toprakları) Emri Akbeki'ye verildi.²⁴

Bundan sonra 1335 yılında Özbek Han'ın ta ki Azerbaycan'a yönelik yeni saldırısına kadar kaynaklarda Şirvan hakkında çok fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Sonraki bilgiler 1335 yılında Derbend'den geçip Kür çayı sahiline kadar gelmesiyle alakalı olarak verilmektedir. H. 735 (1335) yılının sonlarına doğru Altın Orda hükümdarı Özbek Han, Azerbaycan'ı ele geçirmek için tekrardan harekete geçti. Derbent üzerinden ilerleyerek Azerbaycan ve Arran'a doğru yola koyuldu. Casuslar bu haberi Ebu Said Han'a ulaştırdığında sultanın yanında hiçbir emîri yoktu. Ayrıca sultan bu sıralarda Bağdat'a gitmeyi planlıyordu. Gelen haber ile planından vazgeçen Ebu Said, Özbek Han'ın ilerlemesini durdurması için veziri Gıyaseddin'i Karabağ'a gönderip kendisi de ardından Karabağ'a doğru yola çıktı. Katıldığı bu seferde havanın sıcaklığından etkilenen Ebu Said Bahadır Han, Arran'da hastalanarak yatağa düştü. Bir hafta kadar hasta yatağında yatan ve tabiplerin müdahalelerine rağmen kurtarılamayan İlhanlı tahtının sekizinci hükümdarı Ebu Said Bahadır Han, 13 Rebûlâhir 736 (30 Kasım 1335) tarihinde vefat etti.²⁵

22 Şihabeddîn Abdullâh b. Fazlullâh el-Şîrazî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, (neşr. Abdulmuhammed Âyeti), İntişarat-ı Bünyad-ı Ferhengi İnan, Tahran 1346 h.ş., s.88.

23 Budak Münşi-yi Kazvinî, *Cevâhir'ül-Abbar* (Bahş-i Tarih-i İnan ez Kara Koyunlu tâ sâl-i 984 h.k.), Mukaddeme, tashih ve talikat: Muhsin Behram Nejad, Nâşir: Miras-ı Mektub, çâp-ı evvel, Tahran 1378 h.ş. s.190.

24 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, s.155.

25 Şebankâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 247-248; Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, s. 217; B. Spuler, *İnan Moğolları*, (çev. Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 143; Mîrhvând, Şebankâreî'nin aksine Sultan Ebu Said'in Özbek Han'a karşı kalabalık bir orduyla Arran'a

Ebu Said Han öldüğünde geriye İlhanlı tahtına oturacak erkek bir evlat bırakmamıştı.²⁶ Bunun üzerine devlet erkani istişarelerde bulunarak Ebu Said'in vasiyeti üzerine Tuluy soyundan Arpa Han'ı İlhanlı tahtına oturtmayı uygun gördüler.²⁷ Nihayetinde Arpa Han'ı 18 Rebûlûlâhir 736 (5 Aralık 1335) tarihinde²⁸ Arran'ın Karabağ'ında tahta çıkarıp aynı gün Sultan Ebu Said'in tabutunu gömülmek üzere Sultaniye'ye doğru yola çıkardılar.²⁹ Arpa Han tahta oturduktan sonra vefat eden Ebu Said'in hatunu Bağdad Hatun onu küçümsüyor ve saltanatını tanımıyordu. Bağdad Hatun'un düşmanları, Arpa Han huzurunda kendisinin Ebu Said'i zehirlediğini, onun düşmanı Özbek Han ile mektuplaştığını ve gitmek niyetinde olduğunu ispiyonladılar.³⁰ Şebankâreî de Bağdad Hatun'un Özbek Han'la iyi ilişkiler içerisinde olduğunu ve Özbek Han'a gönderilmesi için Arpa Han'a karşı yazdığı bir mektubun olduğunu kaydeder.³¹ Böylece Arpa Han, Bağdad Hatun'u daha önce Ebu Said'in Özbek Han üzerine yürürken hastalığını bahane ederek orduya eşlik etmemesini bahane edip Hâce Lülü'yü Bağdad Hatun'u öldürmesi için görevlendirdi. Hâce Lülü, 29 Rebûlûlâhir 736 (16 Aralık 1335) tarihinde Bağdad Hatun'u hamamdayken bulup değnekle bir mendili boğazına tıkayıp boğarak öldürdü.³²

Arpa Han hükümdarlığını sağlamlaştırdıktan sonra Özbek Han'ın saldırısıyla karşı karşıya kaldı. Nitekim Özbek Han, Arpa Han'ın tahta

giderek oradan Şirvan hududuna geldiğini ancak havanın sıcaklığından dolayı ordunun büyük bir kısmının dağıldığını ve Ebu Said'e de hastalık bulaştığını zikreder. Mîrhvând, *Ravzatü's-Safî*, c. V, s. 4396; Ebu'l-Fazıl Hatîbî, "Ebû Said Bahadır Han", *DMBİ*, Merkez-i Dairü'l-Maarif-i Büzürg-i İslamî, c. V, Tahran 1993, s. 540; Ahmet Korkmaz, "Celayırlılar Döneminde Yakın Doğu'da Ticari Vaziyet (1340-1411)", *Orta Çağ'da Ticaret*, ed. Tolgahan Karaimamoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s. 279.

26 Ebu'l-Fazıl Hatîbî, "Ebû Said Bahadır Han", *DMBİ*, Merkez-i Dairü'l-Maarif-i Büzürg-i İslamî, c. V, Tahran 1993, s. 540; Ahmet Korkmaz, "Celayırlılar Döneminde Yakın Doğu'da Ticari Vaziyet (1340-1411)", *Orta Çağ'da Ticaret*, ed. Tolgahan Karaimamoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s. 279.

27 Abbas Zeryab, "Arpa Han", *DMBİ*, Merkez-i Dairü'l-Maarif-i Büzürg-i İslamî, c. I, Tahran, 1367 h.ş., s. 310.

28 Arpa Han 13 Rebûlûlâhir 736 (30 Kasım 1335)'de tahta oturdu ve aynı yılın Şevval ayında (Mayıs/Haziran 1336) öldürüldü. Zeryab, "Arpa Han", c. I, s. 309.

29 Hâfiz-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 146; Şebankâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 251.

30 Hâfiz-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 146; Şebankâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 252-253; Mîrhvând, *Ravzatü's-Safî*, c. V, s. 4400; Gıyâsüddin b. Hüsâmüddin Hvândemir, *Tarih-i Habîbü's-Siyer fî Ahbar-ı Efrad-ı Beşer*, (tas. Celaleddin Humayi), nşr. İntişarat-ı Kitabhane-i Hayyam, Tahran 1333 h.ş. C. III, s. 223; Beyani Şirin, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, (Türkçe Terc. Mustafa Uyar), TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 135; Zeryab, "Arpa Han", c. I, s. 311.

31 Şebankâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 253.

32 Hâfiz-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*, s. 146; Şebankâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 253; Zeryab, "Arpa Han", c. I, s. 312; Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, s. 135.

oturduğu senenin kış mevsiminde donanımlı ve kalabalık bir ordu ile saldırıya geçti. Ordusunu Derbent'ten geçirip Karabağ'a yaklaşarak Kür Nehri kıyısında ordugâhını kurdu. Arpa Han, Altın Orda ordusunun hücum haberin duyunca derhal vezir, emîrler ve kalabalık bir orduyla hareket etti ve cesaretle Özbek Han ordusuna taraf yöneldi. Özbek Han'ın askerleri her taraftan Kür Nehri'nin geçitlerini kontrol altına almıştı. Ancak Arpa Han bir geçitten nehrin karşı tarafına geçmeyi başarıp Özbek Han'ın ordusunun arkasında çıktı.³³ Bu esnada Özbek Han'a ülkesinden ardı ardına kötü haberler geldi. Bu haberlere göre Harezm'de Özbek Han'ın ülkesinin idarecisi olan Kutluk-Timur'un öldüğü haberini getirdiler.³⁴ Onun ölüm haberi Özbek Han üzerinde büyük bir etki bıraktı. Bu sebeple Arpa Han ile mücadeleden vazgeçip askerlerini geri çevirerek taarruzdan geri durdu. Arpa Han böylece kolay bir başarı elde etmişti.³⁵ Hvândemîr: “*Özbek Han Kür Nehri'ne gelerek Azerbaycan topraklarına saldırıya geçtiğinde Arpa Han ordularını sudan geçirerek Özbek Han ordusuna doğru gittiler. Kendisi de bizzat ordunun başında düşman kuvvetlerin karşısında durdu. Arpa Han'ın bizzat ordunun başında karşılarında durması muhaliflerin mağlup olmasına, Arpa Han'ın muzaffer ve mansur olmasına neden oldu. Arpa Han böylece Darü'l-Mülk Tebriz'e geldi*” diyerek esasen Özbek Han'ın geri dönüşünü Kutluk Timur'a bağlamayıp, Arpa Han'ın bizzat ordunun başında karşılarında durmasından ötürü cesaretlerinin kırıldığını zikretmektedir.³⁶

Sultan Ebu Said Han'ın ölümünden sonra Hülâgüler devleti içerisinde karışıklıklar çıktı. Kaynaklarda bu dönemde Şirvan feodallarının bu savaşlarda ve feodaller arası anlaşmazlıklarda ne denli rol oynadıkları hususunda bilgiler yer almamaktadır. Şirvan hakkında daha fazla bilgiler Şeyh Büyük Hasan ve Muhammed Han'ın hükümdarlığı devrinde (1336-1338) vilayet yöneticilerinin değiştirilmesi ile alakalı olarak verilir. Ebu Bekir el-Kutbi el-Eherî'nin verdiği bilgiye göre; 1338. yılın başlarında Muhammed Han devletin topraklarını kendi emirleri arasında yeniden pay etti.³⁷ Bu bilgilerden de anlaşılabilir ki, 1328 yılında Ebu Said tarafından Şirvan ve Şeki Şeki'ye emir olarak tayin edilmiş olan Akbeti, kendi oğluyla birlikte, 1338 yılına kadar o bölgenin emiri olarak kalmıştır. Bu yılda Muhammed Han Akbeti'yi

33 Ahmet Özturan, “Özbek Han Dönemi Altın Orda-İlhanlı Devletleri Münasebetleri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, V/II, Aralık 2022, s. 430-439.

34 Mîrhvând, *Ravzatü's-Safâ*, c. V, s. 4401; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 73.

35 Hâfiz-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 146-147; Şebankâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 251.

36 Hvândemîr, *Tarih-i Habîbü's-Siyer*, c. III, s. 223-224.

37 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, s. 163-164.

oğlunu Şirvan emirliğinden azlederek Muğan vilayetine emir olarak tayin etmiş, Şirvan ise Karavol tümenliği ile birlikte Şeyh Çoban'a vermiştir.³⁸

Kaynaklarda Şirvan ayanlarının feodaller arası mücadelelerde katılımı hakkında özel olarak bilgiler verilmesi de şunu söylemek gerekir ki, Şirvan daima mücadelelerin merkezi haline gelmiş, Azerbaycan halkının özgürlük uğrunda mücadelelerinin temellerini oluşturmuş ve neticede XIV. asrın ilk yarısında neredeyse bağımsız bir devlet gibi faaliyet göstermiştir.

Kaynaklar 1345 yılının olaylarından bahsederken Şirvanşah Kavus'un Melik Eşref'in yanından kaçması hakkında bilgilere yer vermektedir.³⁹ Bu dönemde Kavus Şirvan hâkimi idi. Şirvanşah Kavus ve babası Keykubad'ın ne zaman bağımsız oldukları konusu, şimdilik, tarihi kaynaklar tarafından tam olarak belirtilmemektedir.⁴⁰ E. A. Rahamov, "*tarih sahnesinde yeniden boy gösteren Keykubad'ın ve Kavus'un Kesraniler sülalesinin temsilcisi olup olmadıklarının da bilinmediğini*" kaydeder.⁴¹ Lakin Z. M. Bünyadov araştırmalarında Şirvanşahlar'ın neseb şeceresini belirledikten sonra şu sonuca varmıştır ki, Ziya Bünyadov Şirvan'ın ilk resmi meliğinin (padişah), Yezid ibni Mezyed eş-Şeybani (799) olduğunu, ancak bundan da evvel Şirvan'ı, Şirvanşahlar soyundan gelen Şamah ibni Şücâ (797-798)⁴² adlı bir meliğin (padişahın) idare ettiğini söylüyor.⁴³ Yezid melik olduktan sonra geleneksel unvan olan Şirvanşah unvanını kullanmıştır.⁴⁴ Kaynakların verdiği bilgiye göre Şirvan vilayetinin Mehmed Han'ın (1336-1338) iktidar döneminde İlhanlılar'a bağlı olduğunu gösterir. İlhanlı Sultanları Şirvan topraklarında askeri gücünü koruyor, zaman zaman da Şirvan ve Derbend emirlerini değiştirirlerdi. Şirvan toprakları Altın Orda askerlerine karşı mücadelenin ana merkeziydi. Özbek Han ne zaman askeri saldırılar düzenlese Şirvan'da bir engelle karşılaşmış ve bütün askeri hareketlerinde Şirvan'daki Hülâgü

38 Eheri, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, s. 163-164.

39 Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârih-i Reşîdî*, s. 177; Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti VI-XVI. Asırlar*, Bakü, Avrasiya Press, 2006, s. 215, İsmail Mehmetov, *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Örtiken Yayınları, İstanbul 2006, s. 345.

40 İbnü'l Esir, *el-Kamül fi't Tarîh*, Çev: Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, İstanbul 1987, C. XII, s.364; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s.94; Vladimir Bartold, *Mesto prikaspyskix oblastey istorii musulmansogo mira*, T1, Ç I, Moskva, 1963, s. 722-723; Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Atabeyler Devleti*, Bakü 2006, s.179.

41 E. A. Paxomov, *Starinnye oboronnye soorujeme Aşşerona*, Baku 1947, s. 19.

42 ASE, "Şirvanşahlar Devleti", Bakü 1987, c. X. s. 542; Naile Velihanlı, *Azerbaycan Tarihi* (III-XIII asrın I rübü), Bakü İlim Neşriyatı, 2007, C. II. s. 246-247.

43 Ziya Bünyadov, *Azerbaycan VII-IX Asırlarda*, Bakü, Şark-Garb Neşriyatı, 2007, s. 220; Naile Velihanlı, *Azerbaycan Tarihi*, s. 247.

44 Hakkı Dursun Yıldız (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988, C.5, s. 502.

güçlerinin mukavemetini kırdıktan sonra Kür çayının kıyılarına kadar inebilmiştir. Bütün bunlar Şirvan'ın İlhânilere bağlı olduğunu gösterir. Lakin Mehmet Han'ın hâkimiyetinden sonra özellikle de Şeyh Hasan Çobani devrinde Şirvanşahlar dahili vaziyetten istifade ederek, bağımsızlıklarını kazanmışlar ve Çobani feodallerinden tamamen bağımsız kalmışlardır. Şüphe yoktur ki, Hasan Çobani devrinde Şirvan aslında bağımsız bir devlettir. Şirvanşahlar'ın bu döneminde Şeyh Hasan Küçük'e bağımlılıkları hakkında kaynaklarda hiçbir bilgi yer almamaktadır.⁴⁵ Nüvizmatik verilerden bu dönemde Şirvan arazisinde Hülâgü sultanlarının adına sikke darp edildiği anlaşılmaktadır. Şirvanşahlar Hülâgü sultanlarının sikke darp ettirmekle İlhânilerin hükümdarlıklarını resmi olarak kabul etmişlerdir.⁴⁶ Ancak bu, Şirvanşahlar'ın Çobanil'e bağımlı olduğu anlamına gelmez. Şirvanşahlar her zaman Çobanilere karşı mücadele vermiş, ne Hasan Çobani devrinde (1338-1343), ne de Emir Melik Eşref döneminde hiçbir vakit Çobanilerin hâkimiyeti altına girmemişlerdir. Kaynaklarda geçen birçok bilgi bunu ortaya koymaktadır. Mesela Hamdullah Müsvfi Kazvini, "*Zeyl-i Tarih-i Güzide*" adlı eserinde Süleyman Han'ın ve Şeyh Hasan Küçük'ün nüfuz dairesine dahil olan vilayetler gösterirken Şirvan'ın adını vermemektedir. Müellif'in yazdığına göre Şeyh Hasan Küçük'ün elinde Irak-ı Acem, Azerbaycan, Arran, Muğan, Gürcistan ve civarı bulunmaktaydı.⁴⁷ Bu gerçek bu dönemde Şirvan'ın Şeyh Hasan Küçük'e bağlı olmadığını göstermektedir.

İlhâniler Devleti'nin zayıflaması ve çöküşünde Şirvanşahlar'ın ne gibi bir rol oynadıkları, onları Şirvan'da belli bir toprak sahibi olup olmadıkları meselesi yine de kaynaklardan materyallerin yetersizliği yüzünden tam olarak anlaşılammıştır. Bununla birlikte, bu devirde Şirvanşahlar'ın mücadeleden uzak durduklarına dair fikir yürütmek doğru olmaz. Öyle anlaşılıyor ki, Şirvanşahlar İlhânilerin çöküşü devrinde iktisadi ve ekonomik yönden güçlendikten sonra ülkedeki feodaller arası mücadelelere fiili olarak katılmış ve Şeyh Hasan Çobani'nin hâkimiyeti devrinde ortaya çıkan durumdan faydalanmış ve gerçekten bağımsızlığını kazanmıştır. Öyle ki, Şirvanşahlar devleti Hülâgüler Devleti'nin parçalanması sonucunda ortaya çıkan bağımsız devletlerden biri olarak düşünülebilir. Devrin kaynaklarında

45 A. A. Ализаде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV вв., Баку 1956, s. 375.

46 M. A. Seyfeddini, *Moneti İlhanov XIV Veka*, Akademi Nauk, 1968, s.36; Kalkan, Mustafa. "Yerel Darphı, Çok nadir İlhanlı Sikkeleri ve Özellikleri." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 52, 2022, ss. 85-100.

47 Hamdullah Müstevfi Kazvini, *Zeyl-i Tarih-i Güzide*, Nşr. Abdu'l-Huseyn Nevâ'i, Tahrân 1364, s.449-450.

Şirvanşah Kavus'un "Şirvan Hükümdarı"⁴⁸ olarak gösterilmesi de bu bilgileri doğrulamaktadır.

Şirvanşahlar giderek kendi bağımsızlıklarını güçlendirmiş ve Melik Eşref'in devrinde de bir müddet Çobanilere tabi olmuşlardır. Ebu Bekir el-Kutbi el-Eheri'nin dediğine göre, Melik Eşref'in zulmünden bıkmış olan halk çeşitli bölgelere, o cümleden olarak Şirvan'a kaçıp sığınmıyordu.⁴⁹ Eğer Şirvan vilayeti Melik Eşref'in nüfuz dairesinde bulunsa idi, Melik Eşref'in zulmünden kaçan halk bu vilayete gelip sığınmazlardı. Kaynaklarda geçen bir başka kayıt da dikkati çekmektedir. Melik Eşref 1347 yılında Bağdad seferinden mağlubiyetle dönünce kendi hâkimiyeti altında bulunan topraklarını emirleri arasında paylaştırdı. Onun emirlerine paylaştırdığı toprakları arasında Şirvan'ın bulunmadığını Hafız-ı Ebru haber vermektedir.⁵⁰ Bütün bunlar sözü edilen dönemde Şirvanşahlar'ın Çobanilere bağlı olmadıklarını ortaya koymaktadır. Ancak bu bağımsızlık çok da uzun sürmedi. Melik Eşref göreceğimiz gibi daha sonra XIV. asrın ortalarında Şirvan topraklarını kendi hâkimiyeti altına aldı. Şirvanşahlar'ın Çobanilerle ilişkileri 1345-1350 yıllarda daha da kötüye gitmeye başladı ve aralarındaki düşmanlıklar hat safhaya ulaştı. Emir Melik Eşref uzun yıllar Şirvan topraklarını ele geçirmek için mücadele etti. Ancak Şirvanşahlar her zaman bağımsızlıklarını koruyabilmek için mücadeleler vermiş ve bir müddet buna muvaffak da olmuşlardır. Onlar bu maksatla Arran ve Karabağ'ın yerli ayanların askeri güçlerinden istifade etmiş ve bazen de kuzey komşuları Altın Orda Devleti ile ilişki içerisinde bulunmuşlardır. Şirvanşahlar ile Kızıl Orda Devleti arasında daha sonraları Çobanilere karşı müzakereler yapılmış ve ittifaklar kurulmuştur.

Eşref 745 /1345 Yılında kardeşi Mısır Melik ve komutanlarından Aliği Bahadır ile Yahya Candar'ı Tebriz'de bırakarak kışı geçirmek üzere Karabağ'a gitti. Bu bölgeye gidişinin asıl amacı Şirvan Hakimi Kavus ile karşılaşmak idi.⁵¹ Melik Eşref Karabağ'da iken Şirvanşah Kavus onun yanına geldi ve büyük bir saygıyla karşılandı. Melik Eşref ona çok kıymetli hediyeler sundu ve şerefine ziyafetler tertip etti. Bir kaç gün sonra Şirvanşah Kavus'un Melik Eşref'in yanından Şirvan'a kaçtığını görüyoruz. Onun bu kaçıışı hakkında kaynaklar şu bilgileri vermektedir. Malik Eşref zulmü ile herkesi paniğe sevk etmişti. O, istediği zaman istediği kişiyi tutuklatıyor ve hapse attırıyordu.

48 Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti*, s. 293; W. Barthold, "Şirvanşah", *İ.A.*, s. 575; Gazanfer Recebli, *Azerbaycan Tarihi Oçerklər*, Bakü, İlim ve Tahsil Neşriyatı, 2013, s. 164; Hamdullah Müstevfi Kazvini, *Zeyl-i Tarih-i Güzide*, s.474.

49 Eheri, *Tevarih-i Şeyh Üveys*, s.173-174.

50 Hâfız-ı Ebru, *Zeyl-i Câmî'ül-Tevârîh-i Reşîdî*, s.179.

51 Ş. Cem Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları* (Sulduklar), Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2004, s.183.

Şirvanşah Kavus ise Melik Eşref'in acımasızlığına kayıtsız kalamıyordu. Şirvanşah Kavus Karabağ'da iken Melik Eşref Hacı Şehriban'ın oğlu Emir Vefadar'ı hiçbir suç-günahı olmadığı halde önce tutuklattı sonra da öldürttü. Onun bu davranışına Şirvanşah Kavus çok şaşırıldı. Gece olunca Karabağ'dan kaçan Kavus Melik Eşref'e karşı düşmanlığa başladı. Melik Eşref veziri Hâce Abdülhey'i ve Ahişah Melik'i Şirvan'a gönderdi, Şirvanşah Kavus'a ve babasına kıymetli hediyeler, süslü kemerler, başına sarık, kılıç, hilat vs. gönderdi ve şahit olduğu olaylardan dolayı ondan özür diledi. O, aynı zamanda Şirvanşah Keykubad'ın kızına da ayrıca bir elçi gönderdi. Şirvanşah Kavus Melik Eşref'in elçilerini hürmetle karşıladı, cevaben de Melik Eşref'e çeşitli hediyeler gönderdi. Kız kardeşini isteyen Melik Eşref'e de kendisine layık olmadığı için vermek istemedi.⁵² Şirvanşah Kavus ile ilişki kurmanın mümkün olmadığını anlayan Melik Eşref Şirvan meselesini erteleyip Tebriz'e döndü.⁵³

Şunu hemen belirtmek gerekir ki, Şirvanşah Kavus'un Karabağ'dan kaçması hiç de mantıklı görünmüyor. Zira Kavus'un Melik Eşref'in zalimliğinden haberdar olmaması mümkün değildi. Melik Eşref'in feodaller arasında meydana gelen savaşlardaki tutumu, ortaya koymuş olduğu baskı ve zulüm Şirvanşah Kavus tarafından çok da iyi bilinmekteydi. Öyle ki, Kavus'un Melik Eşref'in uygulamış olduğu gaddarlıktan haberdar olması onun kaçmasının diğer meseleler ile ilgili olduğunu söylememizi gerektirir. Yani Şirvanşah Kavus sadece Melik Eşref'in gaddarlığın ı görerek korkup onun yanından kaçmamış, başka meseleler nedeniyle kaçmıştır diyebiliriz. Bizce, Şirvanşah Kavus'un Karabağ'a gelişi başka bir mesele ile alakalı idi. Görünürde, Melik Eşref ile Şirvanşah Kavus arasında birtakım müzakereler vardı ve Melik Eşref bu müzakereleri isteyerek de yapmıyordu. Buna göre de Melik Eşref, Sadullah bin Abdullah bin Siraceddin Kasım'ın da dediği gibi⁵⁴ Kavus'u öldürmeye karar vermişti. Kavus bunu anladığı için Melik Eşref'in yanından kaçarak kendi ülkesine döndü⁵⁵ ve bundan sonra da ona karşı düşmanca davranmaya başladı.⁵⁶ Doğrusunu söylemek gerekirse Melik

52 Hamdullah Müstevfi Kazvini, *Zeyl-i Tarîh-i Güzide*, s.474; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'it-Tevârih-i Reşîdî*, s.177; Oktay, *Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII. Asırlar*, s.366; Ализаде, *Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV вв.*, 376; E. Minorski Vladimir, *İstoriya Şirvana I Derbenda*, Moskova 1963, s.134.

53 Yaşar Bedirhan, "İlhanlılar ve Halefleri Devrinde Tebriz Şehrinin Siyasi, Sosyal, Dini ve Kültürel Yapısı (XIII.-XV. Yüzyıllar)", *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5 (4): ss.482-505.

54 Sadullah bin Abdullah bin Siraceddin Kasım, s.277.

55 Ализаде, *Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV*, s.376.

56 Hamdullah Müstevfi Kazvini, *Zeyl-i Tarîh-i Güzide*, s.474.

Eşref'in Şirvanşah Kavus'u öldürmek istemesine hiç şaşırılmamalıdır. Çünkü Melik Eşref hiçbir zaman böyle davranmaktan geri durmamıştır. O, Şirvanşah Kavus'un kendisine karşı küçük bir hareketini bahane ederek onu öldürtebilirdi. Diğer taraftan, yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Melik eşref bu hadiseden sonra büyük bir grupla kendi elçilerini özür dilemek için Şirvanşah Kavus'a gönderdi. Aslında bu elçi gönderme işi onun siyasi manevrasının bir yönü ise de,⁵⁷ diğer taraftan Şirvanşah Kavus'un ciddi bir meseleden dolayı onun yanından ayrıldığına bir göstergesidir. Melik Eşref Şirvan üzerine askeri bir hareket için münasip bir zamanın gelmesini bekliyordu. O, 1347 yılında Şirvan üzerine yürümek istedi. Bundan daha öncesinden haberdar olan Şirvanşah Kavus askerlerini Kür çayının kenarına konuşlandırdı. Fakat Tebriz'den gelen haberler Melik Eşrefi bu kararından vazgeçirdi. Şirvanşah Kavus ile barış anlaşması yaptı.⁵⁸ Melik Eşref ile Şirvanşah Kavus arasında yapılan barış anlaşmasının şartlarının neler olduğunu tam olarak bilemesek de, anlaşılan o ki, Tebriz'e dönen Melik Eşref kendisi aleyhine faaliyetlere girişen kardeşi Melik Mısır'ı hapse attı, Emirlerden Aliği Bahadır ile Yahya Candafı da öldürttü. Onlardan boşalan mevkilere de Canikli Memluk emirlerine verdi.⁵⁹ O zaman Şirvanşah ile Eşref arasında kesin bir anlaşmaya varıldığı söylenebilir. Kavus'un bu hareketi bağımsızlığını bir kez daha ispatlamaktadır. Şirvanşahlar ülkesini ele geçirmeyi kafasına koyan Melik Eşref 1348 yılında bir kez daha Karabağ'a gelecek ve Şirvan üzerine yürüyecektir. Hâce Abdülhay Tebrizî'yi emrinde bulunan birçok komutan ve askerle Şirvan'a gönderir. Kavus, Melik Eşrefe karşı koyamayacağını anlayınca, şehri ona teslim etti, şehir üç gün üç gece yağma edildi. Bu bölgede çok fazla kalmayan Melik Eşref Gürcistan üstüne yürüdü. Gürcistan Emiri Güday'ı tabiiyetine aldıktan sonra, Emir Güday'ı öldürdü. Melik Eşref kendi veziri Hâce Abudülhay'ı ortada ciddi hiçbir sebep yokken sadece servetini ele geçirmek amacıyla öldürdü, yerine onun damadı Hâce Mesud'u vezir tayin etti.⁶⁰

Şunu hemen belirtmek gerekir ki, bundan sonra tahminen on yıllık tarihî hadiseler- Şirvan'ın dahili ve harici vaziyeti, Çobanilerle münasebetleri vs.- kaynaklar tarafından verilmemektedir. Bundan sonraki dönemlerde Şirvan hakkındaki bilgiler daha çok Altın Orda hanlarının 1357 yılından itibaren Azerbaycan ve Şirvan topraklarına yürüyüşleri ile alakalıdır.

57 Ализаде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV, s.376.

58 Hamdullah Müstevfi Kazvini, *Zeyl-i Tarih-i Güzide*, s.475.

59 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, s.170-172.

60 Hafız Âbrû, *Zeyl-i Câmiu't-tevârih-i Reşîdî*, s.226-227; Ahmed b. Celaleddin Muhammed Fasîh-i Havâfî, *Mucmel-i Fasîhî*, I-III, neşr. Mahmud Ferruh, Meşhed, 1341 hş., 11, III/74-75.

Çobanlı Melik Eşref Azerbaycan'daki hakimiyet döneminde halkı tam anlamıyla bir baskı ve zulüm ile yönetiyordu. Onun bu zulüm ve baskısından kurtulmak isteyen Azerbaycan'ın din alimleri, kadıları ve bilim adamları çareyi Tebriz'i terk ederek komşu devlet hükümdarlarına sığınmakta buluyorlardı. Melik Eşref'in zulmünden kaçan Tebriz kadısı Muhiye'd-dîn Berdâî de o sıralar Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren Altın Orda Devleti hükümdarı Canı Beg Han'n başkenti Saray'a gitmişti ve Saray'daki camilerde vaaz vermekle meşgul idi. Muhie'd-dîn Berdâî, Canı Beg Han ve devlet erkanının da katıldığı bir vaaz meclisinde Melik Eşref'in Azerbaycan'da halka yaptığı zulüm ve baskıları öylesine etkili bir şekilde anlattı ki mecliste bulunanlar duydukları karşısında ağladı. Berdâî ayrıca meclistekilere, bu zulmün önüne geçmelerini, bunu yapmadıkları takdirde ahirette bunun hesabını vereceklerini söyledi. Bu sözler Canı Beg ve Altın Orda devlet erkani üzerinde hemen etkisini gösterdi ve Canı Beg Han savaş için gerekli hazırlıklarım tamamladıktan sonra 758 /1356-1357 yılında Melik Eşrefi ortadan kaldırmak için büyük bir ordu ile Saray'dan hareket ederek Bakü Derbend'i üzerinden Tebriz'e yöneldi.⁶¹ Canı Beg'in Şirvan arazisinden hiçbir direnişle geçmesi aslında Şirvanşah Kavus ile Canı Beg arasında Melik Eşref'e karşı bir ittifak olduğunu göstermektedir. Hatta Kavus ve Mahiyeddin Berdei'nin Canı Beg ile birlikte Tebriz'e kadar gitmesi bunu destekler mahiyettedir.⁶²

Melik Eşref, Canı Beg Han'ın Tebriz'e yöneldiği haberine ilk önceleri inanmadı. Ancak gerçek olduğunu anlayınca ona karşı koymak istedi ise de bozguna uğradı ve bütün aile efradı ile o döneme kadar zorla topladığı çok büyük miktardaki hazinelerini de yanına alarak kaçtı. Fakat çok geçmeden Cam Beg Han'ın askerleri tarafından yakalandı ve Tebriz'e getirilerek Cam Beg Han'ın emri ile 758 /1358 yılının Recep ayının 5.ine rastlayan cuma

61 Ahmed b. Celaleddin Muhammed Fasîh-i Havâfi, *Mucmel-i Fasîhî*, III/88; Mustevfi, *Zeyl-i Târih-i Guzîde*, s.57-59; Hâfız Âbrû, *Zeyl-i Câmiu't- tevârih-i Reşîdî*, s.232-233; Kemalul-dîn Âbdurrezâk Semerkandî, *Matîâu's-sâdeyn*, I/312; Mîrhând, Muhammed Seyyid Burhaneddin Hâvendşâh Belhî, *Târih-i Ravzatü's-safîâ*, neşr. Abbas Pervîz, Tahran, 1338 hş., V/566-567; Hândmîr, Giyâsü'd-dîn Muhammed el-Huseynî, *Târih-i Habîbu's- siyer fi Abbâr-i Efrâd-i Beşer*, I-IV, neşr. Muhammed Debîrsiyâkî, Tahran, 1362, hş., III/75; Ebulgâzî Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, s. 168; Abbaskulî Bakıhanov, *Gulîstân-i İrem*, Neşr. Abdülkerim Alizade, Bakü 1970, s.74; Cihangir Zeyneloğlu, *Muhtasar Azerbaycan Tarihî*, İstanbul 1924, s.68; Kasım Ganî, *Târih-i Âsr-i Hafîz*, Tahran, 1340 hş., I/152; Abbas Âzzâvî, *Târihu'l-İrâk Beyne'l-ihlâlâeyn*, Bağdad 1936-1939, II/95-96; Yakubovski, *Altınordu ve Çöküşü*, s. 159-160; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihî*, İstanbul 1953, s.460; F. Sümer, *Kara Koyunlular*, TTK. Yayınevi, Ankara 1984, s.40-41.

62 Hamdullah Müstevfi Kazvini, *Zeyl-i Tarih-i Guzîde*, s.483; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't- Têvârih-i Reşîdî*, 188.

günü başı kesilip Meraga Camii'nin Önüne asıldı.⁶³ Çobanlı Hanedanı Melik Eşref'in ölümü ile artık eski güç ve otoritesini kaybetti.⁶⁴

Canı Beg, Tebriz'i fethedip Melik Eşrefi ortadan kaldırdıktan sonra kendi oğlu Berdi Beg'i naibi olarak 50 000 kişilik bir ordu ile Azerbaycan'ın yönetimine bıraktı ve Deşt-i Kıpçak'a geri döndü. Geri dönerken de herhangi bir kargaşaya meydan vermemeleri için Melik Eşref'in oğlu Temurtaş'ı⁶⁵ ve kızı Sultan Baht Hatun'u da yanına alarak Saray'a götürdü. Ancak Berdi Beg çok geçmeden babası Canı Beg'in hastalandığı haberi üzerine saltanat arzusunun kapılarak Saray'a gitti. Giderken de Çobanlı hanedanından Çobanlı Ahi Cuk'u kendi naibi olarak Tebriz ve Azerbaycan'ın yönetimine getirdi.⁶⁶

Azerbaycan'daki durum Şirvanşah Kavus'u rahatlatmıştı. O, Azerbaycan'ı Ahi Cuk ve Eşrefilerin zulmünden kurtarmaya çalışıyordu. Kavus bu amaçla yerli beyler ile ilişki kurmaya çalıştı, onları Eşrefilere karşı mücadele etmeye çağırdı ve onlara ekonomik ve askeri yardımlarda bulundu.

Emir Ahi Cuk Azerbaycan topraklarını Eşrefi emirleri arasında pay ederken Emirşah Rahdar'ı Pir Hiseyin ile birlikte Arran'a gönderdi. Bu sırada Arran toprakları Seyfeddin bin Aynikutluk bin Saidabadi'nin elinde bulunuyordu. O, Emirşah Rahdar'a ve Pir Hiseyin'e karşı mücadeleye başladı. Eşrefilerle yalnız başına mücadele etmenin zorluğunu gören Seyfeddin Saidabadi Arran'ın ileri gelenleri ile birlikte Şirvanşah Kavus'un yanına gitti ve ondan yardım istedi.⁶⁷ Şirvanşah Kavus Seyfeddin Saidabadi ve Arran ileri gelenlerine askeri yardımda bulundu. Şirvanşah Emir Kavus Arran halkı

63 Abdurrahman b. Muhammed İbn-i Haldun, *el-İber*, Farsçaya çev. Âbdü'l-Muhammed Âyeri, (Târih-i İbn-i Haldun I-VI) Tahran, 1375 hş, IV/793; Fasih-i Havâfi, *Mucmel-i Fasihî*, III/88; Mustevfi, *Zeyl-i Târih-i Guzide*, s.59- 63; Hafız Âbrû, *Zeyl-i Câmîu't-tevârih-i Reşidi*, s.233-235; Kemalü'd-din Âbdurrezzâk Semerkandî, *Matlâu's-sâdeyn*, I/312-315; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, V/567-568; Hândmîr, *Târih-i Habîbu's- siyer fi Abbâr-i Efrâd-i Beşer*, III/236-239; Ebulgâzi Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, s.168; Bakıhanov, *Gulistân-i İrem*, s.74; Spuler, *İran Moğolları*, s.153-154; Yakubovski, *Altmordü ve Çöküşü*, s. 160; Ganî Kasım, *Târih-i Âsr-i Hafîz*, I/152; Âzzâvî, *Târihu'l-İrâk Beyne'l-ibtîlâleyn*, II/96-97; V. Minorsky, "Üveys", *IA*, VIII/134; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğustan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1986-1989, VIII/443; E Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, İstanbul 1999, I/311.

64 Tüysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları* (Sulduklar), s.188-189.

65 Ebu'l Abbâs Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ fi snâ'ati'l-inşâ*, Kahire 1963, VII/261-262.

66 İbn-i Haldûn, *el-İber*, IV/793; Fasih-i Havâfi, *Mucmel-i Fasihî*, III/88; Mustevfi, *Zeyl-i Târih-i Guzide*, s.64; Hafız Âbrû, *Zeyl-i Câmîu't-tevârih-i Reşidi*, s.236; Kemalü'd-din Âbdurrezzâk Semerkandî, *Matlâu's-sâdeyn ve Mecmâu'l-bahreyn*, neşr. Âbdulhuseyn Nevâî? Tahran, 1372 hş. I/315; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, V/569-570; Hândmîr, *Târih-i Habîbu's- siyer fi Abbâr-i Efrâd-i Beşer*, III/75-76; Bakıhanov, *Gulistân-i İrem*, s.74; Ganî Kasım, *Târih-i Âsr-i Hafîz*, I/152-153; Âzzâvî, *Târihu'l-İrâk Beyne'l-ibtîlâleyn*, II/96; V. Minorsky, "Üveys", *IA*, VII/134; Sümer, *Kara Koyunlular*, s.41.

67 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, s.180.

ve yerli askerleriyle birlikte Eşrefilere karşı savaştı. Yeni çay yakınlarında müttefik güçlerle Eşrefiler arasında meydana gelen savaşta Eşrefiler mağlup oldular ve geri çekildiler. Bölece Arran toprakları Şirvanşahlar'ın yardımları sayesinde Eşrefiler zulmünden kurtarılarak bağımsızlığını kazandı. Bu sırada Şirvanşah Kavus'da Karabağ'a geldi.

Eşrefli emirlerinin Karabağ'daki mağlubiyetleri Emir Ahi Cuk'u rahatsız etti. O hemen askerlerini toplayarak Arran üzerine yürüme kararı aldı. Bu haber alan Şirvanşah Kavus askerleriyle Emir Ahi Cuk'ın karşısına çıktı. Düşman askerleri Aras çayı kıyısında karşı karşıya geldiler. Aras çayı kıyısında başlayan savaş uzun süre devam etti. Ebu Bekir el-Kutbi el-Eheri'nin verdiği bilgiye göre, Şirvanşah Kavus'un askerleri ile Emir Ahi Cuk'un orduları savaşa savaşa Karabağ'a kadar ilerlediler.⁶⁸ Daha sonra taraflar arasında varılan mutabakatla Aras çayı üzerinde bulunan ponton (üzen) köprüsünde bir anlaşma yaptılar. Ebu Bekir el-Kutbi el-Eheri yapılan bu savaşta kimin galip geldiğini ve hangi şartlarda anlaşmanın sağlandığını belirtmemektedir. Yapılan bu anlaşmanın şartları konusunda da her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Lakin şu bir gerçektir ki, Emir Ahi Cuk'un askerleri Karabağ'a kadar ilerlemiş, Şirvanşah Kavus'un askerleri geri çekilmiş, yapılan anlaşmadan sonra Şirvanşah Kavus Şirvan'a dönmüş ve Emir Ahi Cuk da yeniden Karabağ'ı ele geçirmiş ve orada kalmıştır.⁶⁹ Buradan anladığımız kadarıyla Şirvanşah Kavus'un askerleri Emir Ahi Cuk'un askerleri karşısında yeterli başarıyı gösterememiş, Karabağ'a kadar geri çekilmek mecburiyetinde kalmış ve düşmanın askeri gücü karşısında duramayacağı anlaşıldığından Karabağ toprakları Emir Ahi Cuk'a bırakılmak şartıyla sulh yapılabilmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Şirvanşah Kavus'un, böylelikle Karabağ topraklarının bağımsızlığı için verdiği mücadele bir sonuç vermemiş olsa da, bu, Azerbaycan halkının Moğol gaspçılara karşı bağımsızlık mücadelesinin güçlenmesine ve belli zamanlarda Şirvan'ın bağımsızlığını sağlamıştır. Şirvanşahlar ülkesinin bağımsız kalması ise Şirvan'ın iktisadiyatının yükselmesine ve ekonomisinin canlanarak zenginleşmesine yardım etmiştir.

68 Eheri, *Tevarih-i Şeyh Üveys*, s.180.

69 Eheri, *Tevarih-i Şeyh Üveys*, s.180.

KAYNAKÇA

- Ahmet Korkmaz, “Celayırlılar Döneminde Yakın Doğu’da Ticari Vaziyet (1340-1411)”, *Orta Çağ’da Ticaret*, ed. Tolgahan Karaimamoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s. 279.
- ASE, “Şirvanşahlar Devleti”, Bakü 1987, c. X. s. 542.
- Aşurbeyli, Sara, *Şirvanşahlar Devleti VI-XVI. Asırlar*, Bakü, Avrasiya Press, 2006.
- Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
- Âzzâvî, Abbas, *Târihu'l-İrâk Beyne'l-ibtılâleyn*, II, Bağdad 1936-1939.
- Bakıhanov, Abbaskuli, *Gulistân-i İrem*, Neşr. Abdulkerim Alizade, Bakü 1970.
- Barthold, W. “Derbend”, *İA*, C. III, Eskişehir 1997, s. 532.
- Barthold, W. “Şirvan”, *İA*, C. XI, Eskişehir 1997, s. 571.
- Barthold, W. “Şirvanşahlar”, *İA*, c. XI, Eskişehir 1997, s. 573.
- Bartold, V. *Mesto prikaspiyskix oblastey istorii musulmanskoĝo mira*, T1, Ç I, Moskva, 1963.
- Bedirhan, Yaşar, “İlhanlılar ve Halefleri Devrinde Tebriz Şehrinin Siyasi, Sosyal, Dini ve Kültürel Yapısı (XIII.-XV. Yüzyıllar)”, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5 (4): ss.482-505.
- Beyani, Şirin, *Moğol Dönemi İrani’nda Kadın*, (Türkçe Terc. Mustafa Uyar), TTK Yayınları, Ankara 2018.
- Bünyadov, Ziya, *Azerbaycan Atabeyler Devleti*, Bakü 2009.
- Bünyadov, Ziya, *Azerbaycan VII-IX Asırlarda*, Bakü, Şark-Garb Neşriyatı, 2007.
- Ebulgâzî Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.
- el-Belazuri, Ahmed b. Yahya el-Belazuri, *Fütuhu'l-Büldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987.
- el-Eherî, Ebu Bekr Kutbî Eherî, *Tevarih-i Şeyh Üveys*, (neşr. İrac Afşar), İntişarat-ı Sutude, Tahran 1389 h.ş.
- el-Kalkaşendî, Ebu'l Abbâs Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, I-VII, Kahire 1963.
- el-Ömerî, Şihabeddin b. Fazlullah, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- el-Şîrazî, Şihabeddîn Abdullâh b. Fazlullâh el-Şîrazî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, (neşr. Abdulmuhammed Âyetî), İntişarat-ı Bünyad-ı Ferhengi İnan, Tahran 1346 h.ş.
- Fasîh-i Havâfî, Ahmed b. Celaleddin Muhammed, *Mu'cme'l-i Fasîhî*, I-III, neşr. Mahmud Ferruh, Meşhed, 1341 hş.
- Ganî, Kasım, *Târih-i Âsr-i Hafîz*, Tahran, 1340 hş.

- Güler, Önder, “Osmanlı Öncesinde Altın Orda Devleti Dış İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 37 (37), 99-111.
- Hâfız-ı Ebrû, Şihabeddin Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el-Havfi el-Med’u Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî’ü’t-Tevârîh-i Reşîdî*, (neşr. Hânâbâhân Beyânî), Şirket-i Tezamünî-i İlmî, Tahran 1317 h.ş.
- Hatîbî, Ebu’l-Fazıl Hatîbî, “Ebû Said Bahadır Han”, *DMBİ*, Merkez-i Dairü’l-Maarif-i Büzürg-i İslamî, c. V, Tahran 1993, s. 540.
- Hvândemîr, Gıyâsüddin b. Hüsamüddin Hvândemîr, *Tarih-i Habîbü’s-Siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer*, C. III, (neşr. Celaleddin Humayi), İntişarat-ı Kitabhane-i Hayyam, Tahran 1333 h.ş.
- İbn-i Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *el-İber*, Farsçaya çev. Âbdü’l-Muhammed Âyetî, (Târîh-i İbn-i Haldun I-VI) Tahran, 1375 hş.
- İbnü’l Esir, *el-Kamil fi’l Tarih*, C. XII. Çev: Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, İstanbul 1987.
- İbrahimov, Cafer, *Şirvanşahlar Tarihine Dair*, Bakı 1958.
- Kalkan, Mustafa, “Yerel Darplı, Çok nadir İlhanlı Sikkeleri ve Özellikleri,” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 52, 2022, ss. 85-100.
- Kazvinî, Budak Münşi-yi Kazvinî, *Cevâhir’ül-Ahbar* (Bahş-i Tarih-i İnan ez Kara Koyunlu tâ sâl-i 984 h.k.), Mukaddeme, tashih ve talikat: Muhsin Behram Nejad, Nâşir: Miras-ı Mektub, çâp-ı evvel, Tahran 1378 h.ş.
- Kazvini, Hamdullah Müstevfi, *Zeyl-i Tarih-i Güzide*, Nşr. Abdu’l-Huseyn Nevâ’î, Tahrân 1364.
- Kırzioğlu, M. F. *Kars Tarihi*, İstanbul 1953.
- Mehmetov, İsmail, *Türk Kafkas’ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze*
- Minorski, Vladimir, *F. İstoriya Şirvana I Derbenda*, Moskova 1963.
- Minorsky, V. *Hududü’l-Alem Mine’l-Meşrik İle’l-Magrib*, çev. Abdullah Duman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2018.
- Mîrhând, Muhammed Seyyid Burhaneddin Hâvendşâh Belhî, *Târîh-i Ravzatü’s-safâ*, C.I-V. neşr. Abbas Pervîz, Tahran, 1338 hş.
- Müstevfi, Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed Kazvini Hamdullah Müstevfi, *Nüzhetü’l-Kulüb*, haz. Muhammed Debîr-i Siyâki. Tahran: Kitabhâne-i Tahirî, 1336/1958/hş..
- Özturan, Ahmet, “Özbek Han Dönemi Altın Orda-İlhanlı Devletleri Münasebetleri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, V/II, Aralık 2022, ss. 430-439.
- Paxomov, E. A. *Starinnye oboronnye soorujenie Apşeronu*, Baku 1947.
- Paydaş, Kâzım, “Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25 (40), ss.113-140.

- Recebli, Gazanfer, *Azerbaycan Tarihî Oçerklər*, Bakü, İlim ve Tahsil Neşriyatı, 2013.
- Semerkaudî, Kemalü'd-dîn Âbdurrezzâk Semerkaudî, *Matlâu's-sâdeyn ve Mecma'u'l-bakreyn*, I, neşr. Âbdulhuseyn Nevâî? Tahran, 1372 hş.
- Seyfeddini, M. A. *Moneti İlhanov XIV Veka*, Akademi Nauk, 1968.
- Spuler, B. *İran Moğolları*, (çev. Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Sümer, F. *Kara Koyunlular*, TTK. Yayınevi, Ankara 1984.
- Sümer, F. *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I, İstanbul 1999.
- Şebankâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Ebibekir Şebankâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Hânedanlar Târihi), (çev. Fahri Unan), TTK. Yayınları, Ankara 2021.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 369.
- Tuysuz, Ş. Cem, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları* (Sulduslar), Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2004.
- Velihanlı, Naile, *Azerbaycan Tarihî* (III-XIII asrın I rübü), C. II, Bakü İlim Neşriyatı, 2007.
- Yakubovsky, A. Yu. *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara 1992.
- Yıldız, Hakkı D. (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihî*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988, C.5, s. 502.
- Zeryab, Abbas "Arpa Han", *DMBİ*, Merkez-i Dairü'l-Maarif-i Büzürg-i İslamî, c. I, Tahran, 1367 h.ş., s. 310.
- Zeyneloğlu, Cihangir, *Muhtasar Azerbaycan Tarihî*, İstanbul 1924.
- Ализаде, А. А. *Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV вв.*, Баку 1956.